

Het Pel-project

Het verhaal van *Ceres*, koren- pelmolen in Spijk

Het historisch onderzoek dat deel uitmaakt van het pelproject is inmiddels uitgevoerd door René van Doesburg van de Geschiedeniswinkel. De molen Ceres speelt hierbij een belangrijke rol. Naast literatuur en archiefonderzoek zijn ook interviews gehouden met pelmolenaars, waaronder de heer R. Keizer.

Van de 272 molens met een pelsteen die er vanaf 1680 ooit in de stad en provincie Groningen hebben gestaan, zijn er anno 1997 nog 33 exemplaren behouden gebleven. Terwijl het overgrote merendeel door brand, storm, oorlogshandelingen of een gebrek aan onderhoud allang is verdwenen, zijn zij de representanten van eeuwen molenhistorie in Groningen. *Ceres* (1839), de koren-pelmolen in Spijk, is samen met de *De Hoop* in Garsthuizen de op één na oudste nog bestaande koren- en pelmolen in de provincie. Alleen *Grote Geert*, te Kantens heeft, gebouwd in 1819, een nog langer verleden. De eigenlijke geschiedenis van *Ceres*, naar de Romeinse godin van de landbouw [deze naam kreeg hij overigens pas in 1943] begon een jaar voor de werkelijke oprichting van de molen. Op 26 juni 1838 namelijk kreeg Tjark Pieters Houtman van Gedeputeerde Staten toestemming voor het bouwen van een koren- en pelmolen in Spijk.

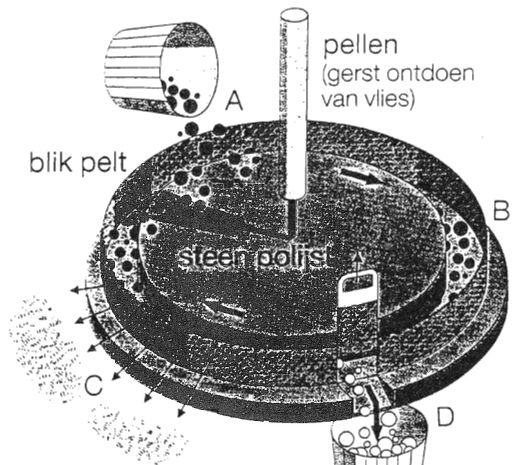
Deze Houtman (1772-1860) gold in de gemeente Bierum en omstreken als een ondernemend man, zoals er in de omgeving wel meer van dergelijke initiatiefrijke figuren te vinden waren. Houtman was een uit Holwierde afkomstige koopman-molenaar, die in 1823 toestemming had verkregen om de daar al bestaande zaagmolen mede te mogen

inrichten als pelmolen. Daarnaast handelde hij in deze plaats ook in gras- en bouwland. In 1838 wist hij zijn ondernemerschap uit te breiden door in Holwierde een kalkbranderij op te richten. Samen met zijn vrouw Hyke Jans Allersma kocht Houtman vervolgens nog in 1838 iets ten westen van de kerk in Spijk een huis met een erf. In 1839 verrees hier, ingeklemd tussen de huizen, de inmiddels bekende koren-pelmolen die tot op de dag van vandaag het dorpsbeeld van Spijk zou gaan bepalen. De verwachtingen omtrent productie en afzet waren bij de betrokkenen met de oplevering van de molen positief gestemd:

“Naar het zich laat aanzien zal deze molen wel aan zijn bestemming beantwoorden en eene behoorlijk kostwinning daarstellen”

De door Houtman gebouwde koren- en pelmolen was een zogenaamde achtkantige bovenkruier met stelling en een rieten kap, een type zoals ze in die tijd veelvuldig werden opgericht. Het bijzondere aan deze molen in Spijk was dat hij, evenals de andere molens in de gemeente Bierum, werd uitgerust met een houten onderkap. De achtkant stijlen lopen van het maaiveld tot de kap. Elders in de provincie werden de meeste molens juist gebouwd met een stenen onderlichaam. Daarnaast werd de molen op stenen ‘stiepen’ geplaatst, zodat men onder de molen kon kijken. Verder week de bouw van de Spijkster koren- en pelmolen niet af van wat als gebruikelijk werd beschouwd. Met zijn vlucht van 21 meter had hij bijvoorbeeld een gemiddelde wielengte.

Bij zijn aanvraag voor het bouwen van *Ceres*, voor het gemak wordt hier alvast de pas later verkregen naam gebruikt, had Houtman concurrentie ondervonden van een collega koopman-molenaar uit het nabij gelegen Losdorp. Deze Popko Jurjens Dijksterhuis wilde zijn in 1827 gekochte korenmolen naar Spijk verplaatsen en er tevens pelstenen in laten aanleggen. Spijk was samen met Bierum zelf het enige dorp binnen de gemeente waar op dat

blik pelt

pellen
(gerst ontdoen
van vlies)

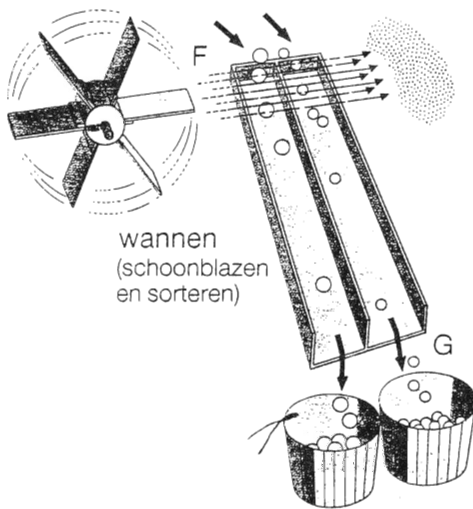
steen polijs

Pellen in het kort

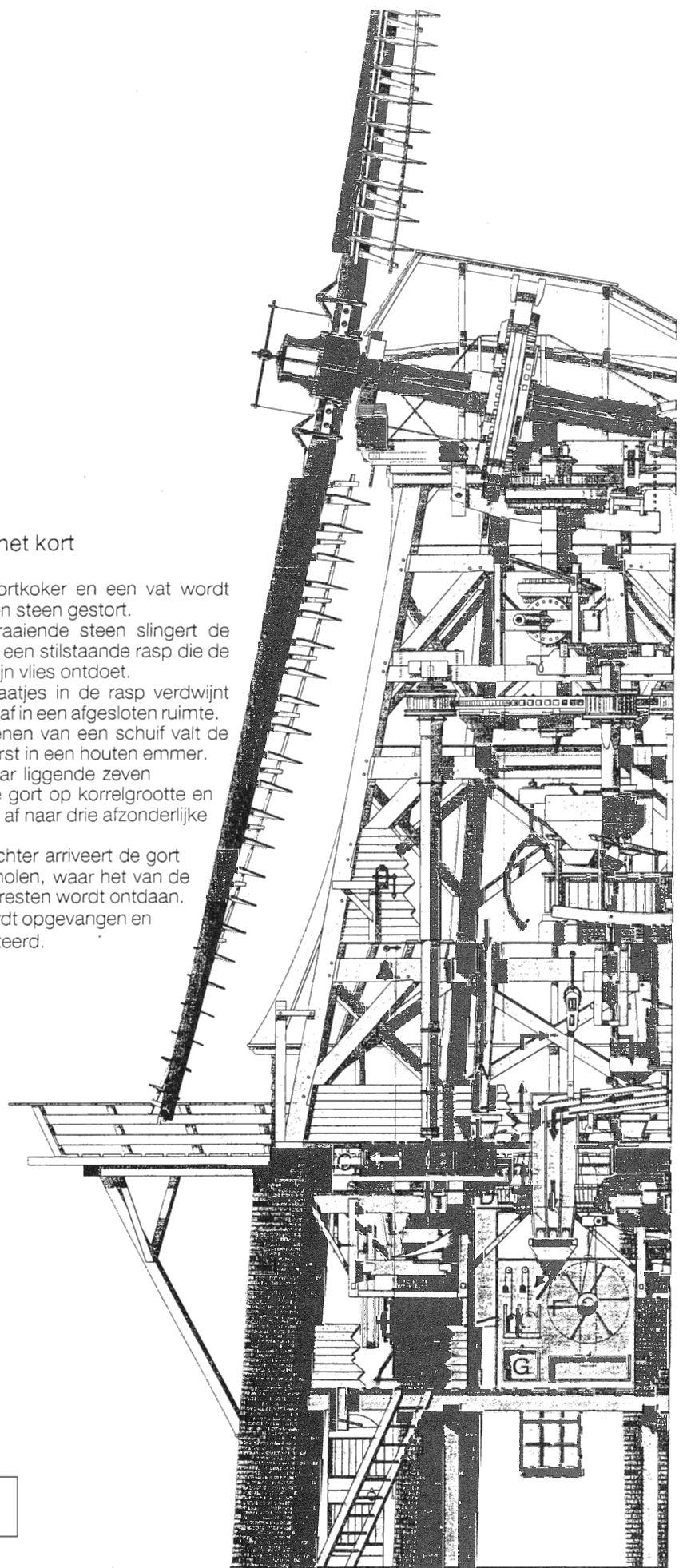
- A. Via een stortkoker en een vat wordt gerst op een steen gestort.
- B. De snel draaiende steen slingert de gerst langs een stilstaande rasp die de gerst van zijn vlies ontdoet.
- C. Door de gaatjes in de rasp verdwijnt stof en fijn kaf in een afgesloten ruimte.
- D. Na het openen van een schuif valt de gepelde gerst in een houten emmer.
- E. Boven elkaar liggende zeven sorteren de gort op korrelgrootte en voeren het af naar drie afzonderlijke kokers.
- F. Via een trechter arriveert de gort in de wanmolen, waar het van de laatste stofresten wordt ontdaan.
- G. De gort wordt opgevangen en getransporteerd.

zeven
(sorteren op
korrelgrootte)

wannen
(schoonblazen
en sorteren)

Het pellen schematisch weergegeven.

afbeelding uit het boek "Van haver tot gort", Uitgeverij Profiel te Bedum

moment geen koren- of pelmolen stond, dus het bouwen van een dergelijke molen kon lonend zijn. De bezwaren die Dijksterhuis bij Gedeputeerde Staten indiende waren in dit licht gezien wel duidelijk, te meer Gedeputeerde Staten het bouwen van meer dan één graanmolen in Spijk verbood. Het wierdedorp was eenvoudig te klein voor meerdere molens. Helaas voor hem trok Houtman zoals bekend aan het langste eind en liep de Losdorpenaar de vergunning mis. Hij kreeg wel toestemming voor het aanleggen van pelstenen in zijn korenmolen.

Na de mislukte poging om in Spijk te mogen pellen en malen zou Dijksterhuis nog gaan proberen om zijn plannen in Bierum te realiseren. Blijkbaar zonder veel resultaat, want het was uiteindelijk Roelf Offringa die hier in 1853 een korenmolen liet bouwen. Het is niet met zekerheid te zeggen of Houtman zelf op *Ceres* heeft gewerkt. Houtman was weliswaar molenaar van beroep, maar het zou echter ook goed kunnen dat hij, die in Holwierde ook nog altijd een molenbedrijf en een kalkbranderij bezat, de molen en het daarbij behorende huis verpachtte aan iemand anders. Een constructie die in die tijd veelvuldig voorkwam. Aan het einde van de jaren veertig wilde de inmiddels bejaarde Houtman het wat rustiger aan te gaan doen. Hij besloot daarom in 1848 de korenmolen in Spijk te verkopen. Een jaar later verkocht hij ook zijn bezit in Holwierde, zodat hij met het op deze manier verdiende geld op 77 jarige leeftijd rustig kon gaan rentenieren.

Ceres kwam nu in handen van zijn dochter Johanna Tjarks Houtman en echtgenoot Tidde Suines Wiering, die ieder voor de helft de eigenaar van de molen werden. Blijkbaar zag Houtman graag dat de door hem opgezette bedrijven in de familie bleven, want in Holwierde verkocht hij zijn kalkbranderij aan zoon Jan Tjarks Houtman en zijn vrouw. Deze hadden geen belang bij de aan de kalkbranderij verbonden houtzaag- en pelmolen en daarom liet Jan Tjarks Houtman zijn vader verplichten om de molen voor 15 mei 1849 af te breken. Hiervoor in de plaats verrees in 1850 een veel grotere stellingmolen die door zoon Houtman, evenals zijn vader ook een koopman-molenaar, onder de naam *De Hoop* werd ingericht als een zaag-, pel- en korenmolen. Deze molen werd in 1945 door brand verwoest.

Ceres was niet langer dan vijf jaar in bezit van Houtman's schoonzoon. Wiering wilde gaan rentenieren en verkocht in 1853 daarom zijn aandeel in de molen aan Maarten Hendriks Kimm, voormalig winkelier in Spijk. Al voor zijn overname van de molen was Kimm reeds als molenaar in Spijk

werkzaam, het is dus aannemelijk dat hij als huurder de molen al eerder onder zijn beheer had. Het is onduidelijk of Johanna Houtman tegelijk met haar man haar aandeel in de molen ook aan Kimm heeft verkocht. Wellicht bleef zij nog een tijd medeigenaresse.

Het zou interessant zijn om hier te kunnen vermelden met welke bedragen de verkoop van *Ceres*, gepaard gingen. Deze zijn jammergenoeg niet bekend. Gegevens van de gemiddelde prijzen die er voor een molen in de Groninger kleigebieden moest worden betaald zijn er daarentegen wel. In 1853 bedroeg de gemiddelde verkoopprijs die er voor een molen werd betaald ruim 9.300 gulden. Er gemakshalve van uitgaande dat Kimm uiteindelijk de gehele molenprijs heeft betaald, zal hij dus naar een geldschieder hebben moeten zoeken. Vaak waren dat vermogende boeren in de omgeving. De omstandigheden om met geleend kapitaal *Ceres* over te nemen waren voor Kimm in 1853 gunstig. Door een aantrekkelijke landbouw stroomde er geld de kleistreken binnen. Hierdoor was het in de jaren veertig en vijftig, mede door een lage rentestand, gunstig om geld te lenen.

Makkelijk heeft Kimm het na de overname van de molen waarschijnlijk niet gehad. Weliswaar was de situatie in de landbouw gunstig maar de grote stijging van het aantal koren- en pelmolens in de jaren vijftig zorgde voor een grote concurrentie. In de gemeente Bierum konden de 5 met pelstenen ingerichte molens in 1853 zich met moeite staande houden door veelvuldige mededinging.

Ook in de jaren daarna wordt de situatie voor de Bierumer koren- en pelmolens, en trouwens voor de bedrijvigheid in het algemeen - als 'niet bloeiend', en 'kwijnend' omschreven. Toch bleek er ruimte te zijn voor een tweede molen in Spijk, zo leek het. *Ceres*, had namelijk vanaf 1855 concurrentie gekregen van een andere koren- en pelmolen in het dorp. Deze werd door een zoon van Tjark Pieters Houtman gebouwd aan de zuidzijde van het Spijktermaar. De molen bleef echter niet lang in Spijk. Het dorp bleek te klein te zijn voor twee graanmolens en dus liet de nieuwe eigenaar Mozes Nieveen in 1861 de molen weer afbreken en verplaatsen naar Hornhuizen.

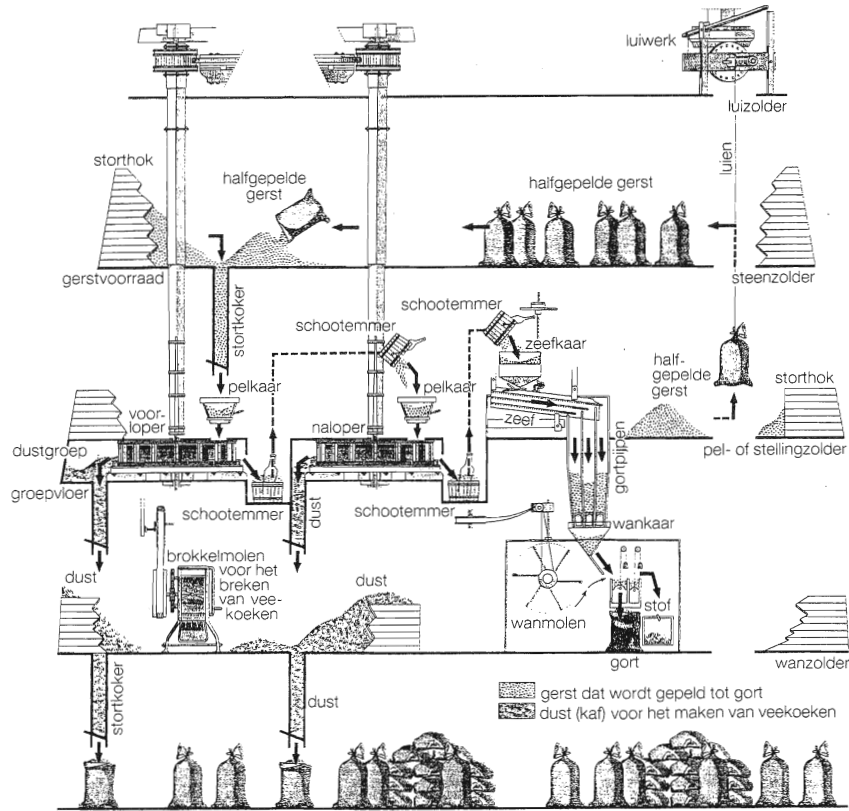
Ondanks het grote aantal koren- en pelmolens in de gemeente Bierum zijn er niettemin een paar aanwijzingen dat Kimm wel over voldoende werk kon beschikken. Voor het jaar 1866 is er de beschikking over een overzicht van de uitbetaalde lonen in de gemeente Bierum. Hieruit komt naar voren dat Kimm vergeleken met de andere molenaars zijn knecht het meest betaalde, namelijk twee gulden

vijftig per week. Het gemiddelde loon van de koren- en pelmolens was hier slechts één gulden vijfenzeventig. Vijf jaar later waren de omstandigheden voor de molens wel verbeterd. Het gemiddeld loon was door de hiervoor genoemde hoogconjunctuur in de landbouw in ieder geval opgetrokken naar twee gulden vijftig. Vergeleken met andere gemeentes in Groningen bleven de verdiensten van de molenaars (knechten) in Bierum daarentegen achter.

Toen Marten Kimm in 1853 in het bezit van de molen kwam, had hij waarschijnlijk geen vermoeden dat zijn molen anderhalve eeuw later nog immer in het beheer zou zijn van familie. Marten Kimm overleed in 1899 op 83 jarige leeftijd en werd opgevolgd door zijn oudste zoon Hendrik Helperi. Deze was toen 52 jaar oud en had als knecht het vak bij zijn vader geleerd. In 1902 werd de molen eigendom van 5 broers en zussen uit de familie Kimm. Broodbakker Remmert Keizer uit Krewerd werd door zijn trouwen met Martje Kimm ook één van die eigenaren. Enige jaren daarna kwam *Ceres*, in handen kwam van broer en zus Jan en Grietje Kimm die *Ceres* in 1921 verkochten aan Kornelis Keizer, de zoon van Remmert en Martje. Kornelis Keizer had als molenknecht in Holwierde gewerkt alvorens hij *Ceres* overnam. Jan Kimm zou zijn neef Kornelis behulpzaam zijn om hem de fijn kneepjes van het vak en van *Ceres* verder bij te brengen. Bijvoorbeeld om hem te leren omgaan met de slechte windvang waar de molen mee te maken kreeg als de wind uit het oosten kwam. De hoge bomen en de kerk hielden deze wind voor een deel tegen. Kimm vertelde aan zijn neef dat hij wel eens eigenhandig de bomen had willen omzagen, nadat zij weer eens een goede maal- of poolwind in de weg hadden gestaan.

De zaken verliepen voor Kornelis Keizer minder florissant dan was gehoopt. Tien jaar na de aankoop van *Ceres* ging hij failliet. Dit ondanks het feit dat de petroleummotor die in 1906 was geplaatst in 1925 was vervangen door een elektromotor, zodat er ook op windstille dagen goed kon worden gewerkt. Er vond in 1931 een veiling plaats van molen, behuizing en grond die elk in een perceel werden onderverdeeld en verkocht. *Ceres* werd gekocht door acht boeren uit Spijk die de molen nu aan Keizer verhuurden.

Toen Remmert Keizer, de zoon van Kornelis, twaalf werd ging hij zijn vader helpen op de molen. Remmert kwam in 1932 net van de lagere school en het was niet meer dan logisch dat hij zijn vader ging bijstaan, al was het alleen maar om geld uit te sparen. De knecht kon nu immers weg, zodat Keizer

Gerst wordt gort nadat het verschillende bewerkingen heeft ondergaan.
afbeelding uit het boek "Van haver tot gort", Uitgeverij Profiel te Bedum

geen loon meer hoefde uit te betalen. Kornelis Keizer bleek echter een slordige leermeester te zijn voor zijn zoon. Remmert moest het vak eigenlijk zelf onder de knie zien te krijgen en diende daarnaast ook de molen te onderhouden, vanwege de nonchalance en de slordigheden in het werk bij zijn vader. Kornelis deed bijvoorbeeld niet veel aan het nodige onderhoud. Zo is het twee keer gebeurd dat door onderhoudsachterstand en een harde wind een deel van de wieken van de molen losraakte. Dit waaide over het molenhuis heen en belandde tot schrik van de omwonenden in de gracht voor het huis. Remmert en zijn vader maalden en pelden in hoofdzaak voor de inwoners van Spijk en naaste omgeving. Het graan werd niet alleen van de boeren gekocht maar ook op de beurs in Groningen. De Spijkster boeren waren goede klanten van hen, met name zij die knechten op de kost hadden. De boeren kochten voor twee gulden vijftig per 60 kilo

gort in, die werd gebruikt voor de bereiding van de karnemelkse pap en de soepenbrij. Naast de grauwe erwten en spek waren deze gortprodukten ook in Spijk dagelijkse kost. Ook bij de molen werd er door de familie Keizer gort en ander meel verkocht. Hiervoor was een apart kamertje in het molenhuis ingericht. Desgewenst kon er ook worden bezorgd. Remmert vervoerde de zakken gort op de fiets, waarvoor een kwartje extra boven op de prijs in rekening werd gebracht. Voor juffertjes- of parelgort moest het meeste worden betaald. Dit was gort van een fijne kwaliteit die met extra zorg moest worden gepeld waardoor de prijs hoger kwam te liggen. Het meest dure gortprodukt was, door de grote bewerkelijkheid, geslepen gort. De al gepelde gerst werd door de pelstenen nog eens aan twee kanten geslepen of gevijld. Voor het produceren van sleepgort was nog meer wind nodig dan voor het gewone gerstpellen. Dit en het grote verlies van het afvalprodukt maakte de prijs van sleepgort hoog. Het gort gemaakt van een grof gebroken korrel was minder prijzig.

De productie van veevoer vormde een belangrijke bron van inkomsten voor de familie Keizer. Naast het dust (dost zeiden de Groninger pelmolenaars) verkochten vader en zoon Keizer onder andere paardenbrood, een mengsel waarin bonen en gerst in verwerkt werden.

Keizer maakte met zijn collega's in de omgeving onderlinge afspraken over het maalloon. De molenaars zouden elkaar niet met lagere prijzen proberen af te troeven waardoor de concurrentie enigszins kon worden beperkt. De molenaar die toch met een lager maalloon ging werken, kon rekenen op boze reacties van zijn collega's. Ook sommige boeren waren solidair met de molenaars door ondanks het lagere maalloon niet bij de betreffende molenaar zijn granen te laten malen. De inkomsten uit het werken op de molen alleen waren voor de familie Keizer in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog niet voldoende om goed rond te kunnen komen. In de zomer was de wind vaak niet krachtig genoeg om te kunnen malen en pellen. Remmert vertrok dan in die maanden naar de omliggende boerderijen om daar op het land te gaan werken en zo wat extra te verdienen. Met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog kwam er wel veel werk voor Kornelis en Remmert Keizer, zeker vergeleken met de jaren ervoor. Zij kregen het zo druk dat Kornelis Keizer zelfs extra knechten in dienst moest nemen. Dat de vraag naar gemalen en gepelde granen in de oorlogsjaren toenam werd voornamelijk veroorzaakt door het verbod voor boeren om zelf granen te malen. Zij werden verplicht om bij de molen te

malen, een maatregel die natuurlijk gunstig was voor Keizer. Hierdoor gingen de zaken zo goed dat Kornelis Keizer in 1944 *Ceres* weer terug kon kopen. Na de oorlog besloot Kornelis om het wat rustiger aan te gaan doen. Hij verkocht daarom zijn bezit aan zijn vier kinderen. Uiteindelijk zou de molen in 1948 het eigendom worden van zoon Remmert en zijn vrouw Bouke Wieringa. De gortpellerij, dat voor de familie Keizer vergeleken met de graanmalerij toch al nooit de grootste bron van inkomsten is geweest, werd na de oorlog steeds minder. Tot 1955 werd er nog voor een aantal vaste klanten uit de omgeving gerst gepeld, daarna was het afgelopen. Tot aan 1969 heeft Remmert Keizer zich grotendeels toegelegd op het produceren van veevoer, waar nu eenmaal de grootste vraag naar was. Toen er bij Keizer in de jaren zeventig suikerziekte werd geconstateerd moest hij noodgedwongen worden afgekeurd voor het zware werk op de *Ceres*. Toen daarna ook het maalvaardig houden van de molen niet meer door Keizer en zijn vrouw kon worden opgebracht, ging de molen op 30 juni 1982 over in handen van de 'Stichting Groninger Molenvrienden' en vanaf 1986 naar Stichting 'De Groninger Molen'.

Na de verkoop van hun molen bleven Remmert Keizer en zijn vrouw in het molenhuis vlak naast de molen wonen, waar zij nog steeds hun gasten ontvangen. Remmert woont hier nu 76 jaar en is de laatste nazaat van het molenaarsgeslacht Kimm-Keizer in Spijk. Het is voor een groot deel aan de goede zorgen van hem en zijn vrouw te danken, dat het mogelijk is om door het bezichtigen van *Ceres* getuige te zijn van ruim anderhalve eeuw Groninger molen-geschiedenis.

